

Yayın Geliş Tarihi: 05.02.2024

Yayına Kabul Tarihi: 10.05.2024

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Öktem, Ahmet Can. "Kitap Tahlili: Bir Ermeni Teröristin İtirafı (The Legacy: Memoirs of An Armenian Patriot)", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 75 (2024): 189-197.

KİTAP TAHLİLİ

BİR ERMENİ TERÖRİSTİN İTİRAFLARI

(THE LEGACY: MEMOIRS OF AN ARMENIAN PATRIOT)

Ahmet Can ÖKTEM*

Yazar: Arşavir Şıracıyan

Başlık: Bir Ermeni Bir Teröristin İtirafı

Yayınevi: Kastaş Yayınları, 1997

ISBN: 975-7639-66-X

Dil: Türkçe

Sayfa Sayısı: 329

Özet: 1900 İstanbul doğumlu bir Ermeni olan ve Taşnaksutyun'un faaliyetlerine çocukluğunda yakından tanıklık edip, katılan Arşavir Şıracıyan, kitabında Nemesis Operasyonu kapsamında gerçekleştirmiş olduğu suikastların öncesi ve sonrasındaki anılarını anlatmaktadır. Şıracıyan hatıratını 1965 yılında yazmaya başlamış, kitabı ise ölümünden üç yıl sonra, 1976'da kızı Sonia Şıracıyan tarafından yayınlanmıştır. Söz konusu hatıra kitabı, 1982 tarihli Fransızca baskısından Türkçe'ye çevrilerek, 1997 ve 2006 yıllarında yayınlanmıştır. Yazar kitabında karşılaşmış olduğu birçok zorluğu ve tehlikeyi, görevlerindeki çeşitli süreçleri, radikal inançlarını ve birlikte çalışmış olduğu değişik Taşnak

* ORCID: 0000-0001-8627-7665
Bağımsız Araştırmacı

üyelerini anlatmaktadır. Bu kitap tahlilinde, Taşnaksutyun Örgütü ve Nemesis Operasyonu konusunda açıklama, ayrıca kitapta Türklere yönelik çok sayıda göze çarpan ağır hakaret ve ithamların, yalan ve tartışılır açıklamaların, hatıratların dikkat çeken kısımlarının bazı örnekleri verilip, üzerinde yorum yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arşavir Şıracıyan, Ermeni Devrimci Federasyonu-Taşnaksutyun, Nemesis Operasyonu, Ermeni Terörü, Türk-Karşıtı Propaganda, Mavi Kitap, Vahe İhsan Eseyan, Sait Halim, Bahattin Şakir, Cemal Azmi

Abstract: Born in Istanbul in 1900, Arshavir Shiragian was an Armenian who closely witnessed and participated in the activities of the Dashnaksutyun as a child. In his book, Shiragian narrates his memoirs before and after the assassinations he carried out as part of Operation Nemesis. He began writing his memoirs in 1965 and his book was published by his daughter Sonia Shiragian, three years after his death in 1976. Shiragian's memoirs were translated to Turkish from the 1982 French edition and published in 1997 and 2006. The writer describes the numerous struggles and dangers he faced, the various phases within his tasks, his radical beliefs and the different Dashnak members he worked with. In this book review, explanations will be made regarding the Dashnaksutyun and Operation Nemesis. Additionally, there will be comments on some examples of the numerous insults and accusations against Turks, false and controversial statements, and striking parts of the memoirs.

Key Words: Arshavir Shiragian, Armenian Revolutionary Federation - Dashnaksutyun, Operation Nemesis, Armenian Terrorism, Anti-Turkish Propaganda, Blue Book, Vahé (İhsan) Essayan, Sait Halim, Bahattin Şakir, Cemal Azmi

Giriş

Okuyucu bu kitabı klasik bir polisiye romanına benzetebilir. Ancak, Taşnaklar adına silah tedariki, casusluk, suikast görevleri yürütmüş olan Taşnak Şıracıyan, kitabında kendisini bir film senaryosunun kararlı, becerikli, kurnaz, şartlara hızlıca uyum sağlayan, iyi rol yapan, yakalanması zor casusu şeklinde sunmaktadır. Bu casusun güvenlik görevlileriyle farklı yer ve koşullarda, uzaktan ve yakından birçok karşılaşması olacaktır. Okuyucu çeşitli vaziyetlerdeki hırs, vazife, zorluklarla mücadele, milli gurur, endişe, risk, tehlike, şans, dram ve benzer temaların varlığını defalarca hissedecektir. Böylesi kısımların okuyucuda hem sempati ve heyecan uyandırma hem de siyasi suikastı meşrulaştırma amacıyla yazılmış olabileceği akla gelmektedir.

Yazarın radikal inançları yanında, hatıratındaki farklı tecrübeler, koşullar, zorluklar ve tehlikeler bazı okuyucularda muhtemelen şaşkınlık ve şüphe uyandıracaktır. Şıracıyan'ın hatıratını 1965 yılında kaleme almaya başladığı kaydedilmektedir. Ermeni Meselesi'nin dünya kamuoyunun gündemine yeniden dâhil olduğu döneme denk gelmesi açısından, kitabın zamanlaması ayrıca dikkat çekicidir. Eğer Şıracıyan hatıralarını Nemesis Operasyonu döneminde yazmaya başlamamışsa ve hazırlarken güvenilir kaynak kullanmamış ise, bu durum kitabın güvenilirliği hususunda şüphelerin oluşmasına gerekecektir.

Taşnaksutyun ve Nemesis Operasyonu

Arşavir Şıracıyan, 1900 İstanbul doğumlu bir Ermeni'ydi. Şıracıyan ailesinin evi, kendisi gençken Taşnak liderlerinin toplantılar düzenlemiş olduğu bir mekân olmuş. Çocuk yaşta kendisine silah nakil ile saklama ve dış kaynaklardan bilgi toplama görevleri verilmiş (s. 45). Nemesis Operasyonu kapsamında Vahe İhsan Eseyan, Sait Halim Paşa, Dr. Bahattin Şakir ve Cemal Azmi'ye karşı suikastları gerçekleştiren katil olmuştur. Nemesis Operasyonu kapsamındaki eylemler "İkinci Dönem Ermeni Terörü" olarak adlandırılmıştır. Taşnaksutyun'un bu "intikam" saldırıları, 24 Nisan ve 27 Mayıs 1915 tarihlerinde alınan kararların "sorumlularını cezalandırmak" üzere gerçekleştirilmiştir.

Küçük yaşta Taşnak inanç ve icraatlarını yakından izlemiş olan Şıracıyan, radikal Ermeni davasının bir savunucusu ve bir Türk düşmanı olmuştur. Taşnaksutyun ve Türklerle ilgili inançlarını birçok kısımda okuyucu ile paylaşmaktadır. Yazarın aşağıda kayıtlı bir yorumu, söz konusu inançlarına dair fikir vermektedir:

“Savaş sırasında belli bir miktarda silah saklamıştık. Taşnak Partisi liderleri onları saklamış olduğumuz yerlerden çıkartarak, temizlememizi ve daha güvenli yerlere nakletmemizi istedi. Bu işlemleri büyük bir gizlilik içinde yapmamız gerekiyordu. Gazeteler, katliamları mazur göstermenin yollarını aramaya başlamışlardı bile. Eğer Türkler, bizi silahları nakledeken suçüstü yakalarlarsa, her zamanki gibi gerçekleri çarpıtmak suretiyle, Taşnak Partisinin bu saldırgan tutumunun onları bu kıyımlara mecbur bıraktığını ilan edeceklerdi. Tabiatıyla, söz konusu bu silahların bütün bir savaş boyunca bir kere bile kullanılmaksızın İstanbul’da bekletilmiş olduğu hususuyla asla göz önüne alınmayacaktı. Aslında bugün bile katliamların sorumluluğunu inkâr ediyorlar. Görünüşe bakılırsa savaş esnasında geçen olayları unutmuş gibiler. Resmî Türk Tarihi ise, Hıristiyan Ermeniler olmalarının bedeli kendilerine canavarca ödetilerek kadın ve çocuklarıyla beraber katledilen, büyük çoğunluğu çiftçi, zanaatkâr ve tüccar olan silahsız ve apolitik, bir milyon iki yüz bin Ermeni’nin yok edilişinden kesinlikle bahsetmemektedir.” (s. 88)

Taşnaksutyun’un manifestosu, üyelerinin geçmiş faaliyetleri, gazetelerinin içeriğinin yanında, Osmanlı İmparatorluğu’nda dönemin askeri ve ekonomik şartları dikkate alındığında, Şıracıyan’ın İstanbullu Taşnakların saklamış oldukları silahları hiç kullanmamış oldukları ve kullanmayacakları görüşüne inanmak akla yatkın bir tavır olmazdı. Taşnaksutyun’un 1891 yılında yayınlanan Manifestosu’nun, Türk yetkililerine karşı bir savaş ilanı niteliği taşıdığı açıktır. Taşnakların terör eylemleri, hem intikam ve meşru müdafaa gerekliliği algısıyla, hem de Ermenilerin desteğini ve büyük güçlerin müdahalesini teşvik etmek için Türklerin misilleme yapmasını sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir.¹ 1896 yılında gerçekleştirilen Osmanlı Bankası saldırısı teröristlerinden olan Garegin Pastırmacıyan, 1920’lerin başlarında Nemesis Operasyonu’nu yönetmiştir. Taşnaksutyun’un resmî yayın organı olan Droşak (Bayrak) gazetesi, terörizmi açıkça desteklemiştir.² Şıracıyan’ın suikast görevlerinde temasta kalmış olduğu “İnfaz Bürosu”, Taşnak gazete Djagadamard’ın (Savaş Cephesi) binasında kurulmuştur (s. 87). Yazar ayrıca, dönem içinde Nürnberg Mahkemesi benzeri başka organın teşkil edilmemesinden ötürü, Taşnakların kendi mahkemelerini kurup, suçluları ölüme mahkûm ettiğine inanmıştır (s. 141).

1 Michael M. Gunter, *Armenian History and the Question of Genocide*, The United States: Palgrave Macmillan, 2011, 61-62, Taşnaksutyun’un Parti Programı ve İç Tüzüğü konusunda detaylı bilgi için okuyunuz, Halil Özşavlı, “Ermeni Milliyetçilik Hareketlerinin Doğuşu Taşnak- İttihat Ve Terakki İttifakı”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 41 (2012), 160-170.

2 Droşak (Bayrak) gazetesi konusunda detaylı bilgi için okuyunuz, Jean-Louis Mattei, “‘Droşak’ Gazetesi: Açık Açık Terörizmi Savunan Bir Organ”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 50 (2015), 384-388.

Yazar, Türk Polisi tarafından bir numaralı halk düşmanı kabul edildiğini, bununla beraber, tehlike anlarında bile silahını masumlara karşı kullanmayı düşünmemiş olduğunu yazmaktadır. Hiçbir zaman eli kanlı bir katil olmak istemediğini ve Türk Polisi dâhil olmak üzere, vazifesini yapan bir polise ateş etmemiş olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca üyesi olduğu Taşnak Teşkilatının öylesine topyekûn bir imha planının olmadığını iddia etmektedir (ss. 221-222). Taşnaksutyun'un kendilerini desteklemeyen Ermenilere ve karşıt görüşlü Taşnak üyelere karşı yürütmüş olduğu eylemler dikkate alındığında, bazı okuyucularda sempati uyandırabilecek böylesi açıklamalar şüphe yaratabilmektedir. Örneğin, Rahip Der Kasbar Vartanyan gibi bazı Ermeni din adamları, Taşnakların faaliyetlerine karşı çıktıkları için öldürülmüşlerdir. Buna karşın, Piskopos Mesrop Ter Movsesian gibi bazı Ermeni din görevlileri ise haraç kesme ve Taşnakların talimatlarına uymayan polis, jandarma ve sıradan Ermenilerin katledilmesi olaylarında yer almışlardır.³

Türlere Yönelik Çeşitli Ağır Yorumlar ve İddialar

Bir Taşnak terörist tarafından yazılmış bu kitabın birçok sayfasında Türklere yönelik ağır hakaret ve iftiralara, haliyle, rastlanacaktır. Kitabındaki ilginç karakterlerden Polis Eşref için yapmış olduğu bir yorumda, Eşref'in "bir Türk için olağan dışı denilebilecek türden akıllı" olduğunu kaydetmiştir. Eşref'in senelerce Şıracıyan'ı takip edip, ona tuzaklar kurmuş olmasına rağmen, hep kaybeden tarafta olduğunu yazmıştır (s. 207). Şıracıyan'ın kendisini kitabında akıllı avcıdan üstün dehaya sahip bir av şeklinde tasvir ettiği söylenebilir. Yazarın açıklamalarına bakılırsa, kendisinin Eşref ile tuhaf ve hatta küçümseyici denilebilecek bir ilişkisi varmış. Eşref ile birçok kez vakit geçirmiş olduğunu ve ona her zaman "bir kız kardeşmişçesine" muamele ettiğini de yazmıştır (s. 207). Ayrıca, Türk Polisi arasında namının yürümüş olduğunun farkında olan yazar, polisi defalarca şaşkına çevirmiş olduğunu (s. 116) ve kendisinin yakalanabilmesi için dâhiyane bir tuzak gerektiğini belirtmiştir (s. 222).

Yazar ayrıca, "ne vicdandan ne de kanundan haberdar binlerce sadisti" bünyesinde barındırmış olduğunu iddia ettiği Teşkilat-ı Mahsusa'nın Ermenilere karşı uyguladığı dehşet ve eziyetlerin metoduna değinirken, I. Dünya Savaşı sırasında İngiliz Propaganda Ofisi tarafından James Bryce ile Arnold Toynbee'ye hazırlatılan ve yüksek oranda Türk aleyhtarlığı ve tarihi

3 Detaylı bilgi için okuyunuz, "Nemesis'in Kökenleri Ve Radikal Ermeni Milliyetçisi Terörizminin Arka Planı", *Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)*, Analiz No: 2023/17, 25 Mart 2023, <https://avim.org.tr/tr/Analiz/NEMESIS-İN-KOKENLERİ-VE-RADİKAL-ERMENİ-MİLLİYETÇİSİ-TERÖRİZMİNİN-ARKA-PLANI>

çarpıtma içeren “Mavi Kitap”a atıfta bulunmuştur. Mavi Kitap’ta yer alan anlatılar, Sevk ve İskân ile 1915 Olayları’yla ilgili bazı önemli ayrıntılar içermiş olsa bile, anlatılan vahşetlerin çoğunluğunun kulaktan dolma bilgilere dayandığı görülmüştür. Mavi Kitap, gerçekleşen katliamlarda bu hükümetin sorumluluğunu kanıtlayan herhangi bir delil içermemektedir. Ayrıca Toynbee, 1966 yılında yazdığı özel bir mektupta, “İngiliz Hükümeti’nin Lord Bryce’tan Mavi Kitap’ı derlemesini istemesindeki amacın propaganda olduğunu” kabul etmiştir.⁴

Okuyucuda Şüphe Uyandırabilen Bölümler

Yazarın cebinde saklamış olduğu kanlı bir mendili kullanmak suretiyle, tüberküloz hastası numarası yapıp bir polis sorgusundan kurtulması (s. 143-144), ayrıca İtalya’da Tefvik Azmi, Rüstem Recep ve Münir Bey bir bankta oturup konuşurlarken, yazarın onları takip edip, dinleyebilmek üzere bankın çok yakınına kadar gizlice yaklaşmayı başaramış olması (s. 156), gerçekliği şüphe uyandıran çeşitli bölümlere örnektir.

Bazı okuyuculara şaşırtıcı, şüpheli ve hatta tanıdık gelen bölümlerden biri, Sait Halim suikastının sayfalarında görülecektir. Yazara göre, Sait Halim Paşa’nın atlı arabası durduğu sırada Şıracıyan arabasının içine giriyor, Paşa’yı vuruyor ve atların koşmaya başlaması üzerine, İtalyan arabacıya tabancasının kabzası ile vuruyor (s. 185). Oysa suikasta dair İtalyan gazetelerinde, arabacı Guglielmo Fiori’nin Şıracıyan’ın suikastın hemen ardından olay yerinden kaçtığı yönünde ifade verdiği kayıtlıdır.⁵

Girişte belirtildiği üzere, okuyucu Şıracıyan’ın birçok kez ve farklı koşullarda güvenlik görevlileriyle karşılaşmış olduğunu (bazen yakından, bazen uzaktan) görecektir. Bu karşılaşmalara karakol, liman, olay mahallinden uzaklaşması ve bilahare suikast mahalline geri dönüşü ve çeşitli polis barajları dâhildir. Örneğin yazar, Almanya’da Cemal Azmi’nin evine yakın bir oda tutmuş, daha sonra ev sahibesinin oğlunun Alman Gizli Servis Kuruluşu’nda Şef Muavini olduğunu öğrenmiş. Başta korku ve talihsizlik hissetmesine karşın, bir istihbarat görevlisinin evinde kiracı olmanın işine yarayacağını düşünmüş (s. 237). Zayıf Almancasına rağmen yazar, sözlük kullanmak suretiyle, Şef Muavini Herr Sack’ın güvenini kazanmış, birlikte çokça vakit geçirerek

4 Guenter Lewy, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey – A Disputed Genocide*, The United States: The University of Utah Press, 2005, 137-139.

5 Mevlüt Çelebi, “İtalya’da Ermeni Terörü: İtalyan Basınında Sait Halim Paşa Suikastı”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Güz 2022, 106, 499.

arkadaş olmuşlar. Bahattin Şakir ve Cemal Azmi suikastlarının soruşturmalarında Herr Sack da yer almış. Herr Sack, Berberian adlı ve dosyası kabarık bir Ermeni'nin birinci dereceden şüpheli olarak tutuklandığını Şıracıyan'a bildirmiş. Şıracıyan, Berberian'ın yüzünün kendisine tıpatıp benzediğini Taşnak arkadaşlarından öğrenmiş. İlginçtir ki, yazarın anlattıklarına bakılacak olursa, Şıracıyan Berlin'den suikasttan bir ay sonra ayrılmış ve bunun öncesinde Sack, ne karakoldaki Berberian'ı, ne de Türk Gizli Servisi tarafından Türkiye'den Almanya'ya getirilen Şıracıyan fotoğrafını görebilmiş (s. 288-289, 294, 302). Hatıratında Alman Sack ile ilgili bölümler akla polisye/casusluk film senaryolarını (burnunun dibindeki suçludan şüphelenmeyen dedektif karakteri gibi) getiriyor ve okuyucuda şüphe uyandırıyor.

Yazarın Polis Eşref ile yaşamış olduğu iki olay okuyucunun dikkatini çekecektir. İlkinde, Eşref'in yer aldığı bir polis devriyesi, Şıracıyan evine gelip, evde saklanmış olan kaçak Ermenileri aramaya başlar. Uzunca bir uğraşın ardından, görevliler sonuç alamadan evi terk eder. Ancak, Eşref aynı gün eve tekrar gelir ve evdeki gizli bölümün bulunduğu odaya girer. Eşref kaçak Ermenilerin arkasında saklandıkları duvara baktığı sırada, yazar odadaki bir sandığı ayağına düşürüp, ayağı kırılmış numarası yaparak, Eşref'i görevinden vazgeçirir (s. 75-83). İkincisinde yazar, Taşnaklar tarafından hain olarak görülen Vahe İhsan Eseyan'ı katletmesinden sonraki bir tarihte, berberde tıraş olurken yan koltukta Eşref'i görür. Birbirlerine selam vermelerinden sonra, yazar tabancasını çekmek suretiyle, Eşref'in tıraş sonuna kadar koltuğundan kımıldamamasını sağlar, tıraş faslı sona erdikten sonra her ikisinin de ücretini öder. Aralarında ilginç bir diyalog geçer ve yazar Eşref'ten beş dakika daha berberden ayrılmamasını ve karakola uğramaksızın doğrudan evine gitmesini rica eder (s. 207-209).

Bir başka şaşırtıcı kısım, yazarın Bulgaristan'da karşılaştığı Türk Gizli Servisçileri tarafından tutuklanmak veya öldürülmek üzere olduğu bölümdür. Söz konusu bölümde, tesadüfe bakın ki, olay yerine gelen ve sonradan yazarın kurtulmasına yardımcı olan polis müfettişi hem İhtilalci Makedon Partisi üyesi, hem Taşnaksutyun'un Merkez Komitesi Başkanı ile arkadaş, hem de Taşnaksutyun'un kurucularından Kristapor Mikaelyan⁶ ile daha önce çalışmış biriymiş (s. 308-319). Yazar, bir Makedon milliyetçisi olmasından ötürü Osmanlı Yönetimi'ne karşı olan ve Ermeni davasına sempati duyan bu polisin yardımı sayesinde, Türk Gizli Servisçilerin elinden kurtulmayı başarıyor.

6 Kristapor Mikaelyan konusunda detaylı bilgi için okuyunuz, Ahmet Can Öktem, "Ermeni Devrimci Federasyonu'nun Kurucularından Ve Ermeni Terörizminin Öncülerinden Kristapor Mikaelyan", *Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)*, Yorum No: 2021/21, 8 Nisan 2021, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/ERMENI-DEVRIMCI-FEDERASYONU-NUN-KURUCULARINDAN-VE-ERMENI-TERORIZMININ-ONCULERINDEN-KRISTAPOR-MIKAELIAN>

Bazı İzlenimler

Bir Taşnak teröristi tarafından yazılan bu kitap, her ne kadar yalan, tek-yönlü ve tartışılır bilgiler içerse de Taşnak Hareketinin iç yüzünü, radikal Ermeni düşünce yapısını, Ermeni cinayetlerine dair bazı ayrıntıları birinci elden anlatıp fikir vermesi açısından fayda sağlayacak bir kaynaktır.

Türkçe başlıkta “İtirafı” ve “Terörist” kelimelerine dikkat eden okuyucunun, yazarın geçmiş faaliyetlerinden ötürü bir pişmanlık içinde olduğunu düşünmesi, yanıltıcı bir tahmindir. Radikal Ermeni milliyetçi terörist olan Şıracıyan, gerçekleştirmiş olduğu suikastlar ve diğer faaliyetlerinden gurur duyduğunu okuyucuya açıkça ifade etmektedir. Örneğin, Berlin’den ayrılırken birlikte yaşamış olduğu Alman aileye yalanlar söyleyip, sevdiği bu insanları kullanmak zorunda kalmış olduğunu itiraf etmiştir. Ancak, ardından duygusallığı bir kenara bırakarak, yegâne pişmanlığının Enver ve Cemal Paşa’yı hayatta bırakmış olduğunu yazmıştır (s. 305). Kitabın 1970’ler ve 1980’lerde gerçekleşen üçüncü Ermeni terör dalgası bakımından ilham kaynağı teşkil etme ihtimali akıl tutulmalıdır.

Erivan’da 25 Nisan 2023 tarihinde Nemesis teröristlerine adanan anıtın açılışını düşününce, akla bir Ermeni teröristi tarafından yazılmış olan bu kitap gelecektir. Böylesi bir anıtın açılmış olması, törene sanatçıların, akademisyenlerin ve Nemesis Operasyonu teröristlerinin torunlarının da katılmış olması ve bunun Türkiye-Ermenistan normalleşme süreci döneminde gerçekleşmesi, radikal Ermeniler arasında terör sempatanlığının halen tehlikeli bir boyutta devam etmekte olduğunu göstermektedir.

Teröristlerin hatıraları için anıtlar inşa edilmesi türündeki girişimler, Ermenistan’da ve Ermeni diasporasında “düşman” algısı ve nefret hissinin bu halkın şuurunda ciddi ölçüde kökleşmesinin dışavurumudur. Radikal Ermenilerin bu kökleşmiş inançları, milli kimliğin nefret üzerine inşa edilmesi denilince, dünyadaki örnekler arasında Ermenistan’ı öne çıkarmaktadır.

Kaynakça:

- Çelebi, Mevlüt. “İtalya’da Ermeni Terörü: İtalyan Basınında Sait Halim Paşa Suikastı”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Güz 2022, S 106, 499.
- Gunter, Michael M. *Armenian History and the Question of Genocide*, The United States: Palgrave Macmillan, 2011, 61-62.
- Lewy, Guenter, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey – A Disputed Genocide*, The United States: The University of Utah Press, 2005, 137-139.
- Mattei, Louis. “‘Droşak’ Gazetesi: Açık Açık Terörizmi Savunan Bir Organ”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 50 (2015), 384-388.
- AVİM, “Nemesis”in Kökenleri Ve Radikal Ermeni Milliyetçisi Terörizminin Arka Planı”, *Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)*, Analiz No: 2023/17, 25 Mart 2023, <https://avim.org.tr/tr/Analiz/NEMESIS-İN-KOKENLERİ-VE-RADİKAL-ERMENİ-MİLLİYETÇİSİ-TERORİZMİNİN-ARKA-PLANI>
- Özşavlı, Halil. “Ermeni Milliyetçilik Hareketlerinin Doğuşu Taşnak- İttihat Ve Terakki İttifakı”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 41 (2012), ss. 160-170.
- Şıracıyan, Arşavir. *Bir Ermeni Bir Teröristin İtirafları*, Çeviren Dr. Kadri Mustafa Orağlı. İstanbul: Kastaş Yayınevi, 1997.